

Б. ТЕНЕТА

Є. ПЛУЖНИКОВІ

Минають дні, іде по літі осінь,
В прозорім сумі ніжна й золота.
Жаркі стрічки впліта в зелені коси —
Слова прощання на мої уста.
Я знов один, чужий собі й нелюбий,
З піснями синіми по синій далені...
І хтось поклав слова на почорнілі губи —
Такі ласкаві, ніжні і сумні.
Який я став? Яка тому причина?
Вже кинув бокс і яурс вечірніх вправ...
Мале хлоп'я тепер мені за сина,
А чи ж давно я з ним у цурки грав?
Біжать автобуси так само вчора й нині,
А день — такий же синій, синій день...
Скажи, чому в дочасну домовину
Нас путь одна сухоткою веде...
Скажи, чому бушую і гуляю,
А в серці сум і сонце і весна,
І дух терпкий степового розмаю
І золота весна...
О не сумуй, що не такі, а інші
Прийшли ми в цей зелений, милий світ.
Там у степах забрунькувала вишня,
І на Дніпрі сльозою вкрився лід.
Там по степах... та ти не розумієш,
Тобі рідніші брук і димарі...
У сивім ковилі ховає сонце вії
І в позолоті очерет горить.
І кличе владно знову повернути
Далекий голос юність золоту,
А за вікном голодний вітер, лютий
І в ніч дерева зігнуті ростуть.
Ах думи, думи... До блілого ранку
Вузька канапа не дає заснуть: —
Я завтра знов лічити буду гранки
І у портфелі тамувать весну...

С. ЖИГАЛКО

НАМУЛ

Історія сама по собі сумна й безпорадна, — як чоло спокійне у дегенерата.

А все ж таки, довідавшись про цю „історію“, — редактор місцевої газети таємну мав розмову з своїм репортером, — яка вилася приблизно у таку форму:

Редактор нюхав тютюн, спершу розтерши його пучками:

— Чому не дали замітки до газети?

Репортер, кидаючи у рот собі кришки з хліба, що з зусиллям добував з кешені:

— Хто зна, ніби незначний факт.

— Незначний, незначний! — передражняючи, — редактор. — Нам ніс, — коли друга газета умістить!

І поклавши у ніздрю порцію тютюну, — кинув:

— Завтра у газеті мусить бути, ясно?

Репортер підвівся, підійшов до дверей.

— Авансу, як би...

— Одержиш! — незадоволено кинув редактор, узявши ручку.

Репортер все ж таки стояв біля дверей, тривожно кидаючи у рот кришки.

Це була істота, що своєю присутністю...

Ні, це був репортер... знову, ні.

Репортери цілої республіки будуть ображені, коли побачать себе...

Власне, до історії.

Раз назавжди: — не чіпай репортерів, редакторів, коректорів, та іншу публіку.

Було так:

Рівно о 7 вечора, прийшовши з посади, Лаврентій Іванович помив руки, зачісав своє, наполовину вилізли волосся на голові, сів за стіл, — чекаючи обіду.

Це було його звичкою і сьогодні він не міг порушувати раз на завжди заведеного закону.

Чекав, але з жінчиної кімнати ніхто не з'являвся, хоча й горіла у щілині дверей електрика.

Приблизно через годину, Чепухрилов ударив пучкою об стіл, гукнув:

— Ріта!

У відповідь, шорстке й противне, як висушена жаба:

— Зараз, не здохнеш там!

Щасливі чоловіки, що мають прекрасних, ніжних, ввічливих жінок. Прийшовши з посади, — бачать вони на столі теплий, запашний обід, їдять, тоді перевертаються на спину і мрійно курять дорогу цигарку.

Коли жінка молода й свіжа, мов пуп'янок, — тоді їм в тютюновому диму з'являється Єгипет, Австралія, Китай, або щось екзотичне, подібне до цього.

Жінка їде в оперу, а вони (чоловіки) гасять електрику і укутавшись ковдрою, тихо, спокійно засипають.

Це ті, що — спеці.

Люди ж з меншим утриманням, прийшовши додому і помітивши, що запізнівся обід, — навалюються на жінку, беруть її за волосся, суворо й авторитетно скрикнувши:

— Гроші хто заробляє? Жрать давай.

Тоді ведуть її під руку у найдешевше кіно, дорогою незадоволено зауважуючи:

— Сльози витри, подумаєш! Скажуть — бив тебе.

Зрозуміло, Лаврентія Івановича не можна приєднати ні до першого, ні до другого гурту.

Він сидів і чекав.

А як справді шлунок схопили нестерпні болі, ніби там завзято ворочалися гадюки, — він підняв руку постукати і зараз опустив її, немов торкнувшись чогось гарячого.

Ні, він мусить чекати бадьоро, жартома, хіба не може бути у дружини яких справ, серйозніших за його шлунок?

Сидів, як та людина, призначена в офіру кривавому богові.

Нарешті двері прочиняються, Чепухрилов схоплюється і, підбігши до Ріти, з опалу цілує їй руку.

Тоді роблено байдуже сказав:

— Їсти перехотілося, Ріто! — і відчув, що сказав щось дуже велике й страшне. Усією шкірою відчув, — що зараз виникне щось важливе, од чого залежатиме його дальше існування.

Справді: — Ріта, подумавши, що він нахабно іронізує з неї, — уся спалахнула, як троянда в руках факіра, одступила до дверей, — схопивши віника в руки.

— Що ти сказав? Ти не даєш мені хвилини вільної!

Лаврентій Іванович спантеличено оглянувся, зовсім не передбачаючи такого звороту справи, тоді підбіг до неї і поцілував у губи.

Бідний, — він несвідомо зважився апелювати до її жіночої гідності.

А вона, зручно одхиливши голову, — плюнула прямо йому в лице.

— Як ти смієш? Очі тобі видряпаю, паршивець! — і піднявши віника над головою, накинулася на нього.

Лаврентій Іванович здивовано скрикнув, тоді повернувшись до неї спиною, — побіг до другої кімнати.

Чув, як за ним важко тупала Ріта.

І зробилося йому гидко, страшно, зробилося... хто знає, що тоді могло з ним статися, як очі його упали на маленьку скриньку, що стояла в куточку.

Ця скринька і була його випадковою самоохороною.

Піднявши її, він простягнув перед себе, — скринька відчинилася, звідти випало щось маленьке й біле, як хусточка.

Чепухрилов не помітив, що саме випало, але Ріта, з рук упустивши віника — упала грудьми на підлогу, важко скрикнувши:

— Доню моя!

Тоді узяла білу хусточку, притулила до очей своїх і ніжно, сльозами захлинаючись — заплакала.

Лаврентій Іванович, ніби зробивши якийсь злочин, — вийшов у другу кімнату, сів за стіл, не розуміючи проглядаючи давно прочитану газету.

А Ріта, замкнувши двері, — розгорнула ту річ, що випала з скриньки, поклала на стіл і ще дужче заплакала.

На столі лежала біла, маленька дитяча сорочечка.

Всю ніч не спали обое, ворочаючися на канапі.

І як завжди, коли людині нещастя трапиться, тоді їй у думці переходить давно минуле життя.

Думав Чепухрилов, часто позираючи у темне вікно; — думала Ріта, беззмисовно дивлячися на сіру, німу стелю.

Немов у калейдоскопі, — минали давно забуті, прожиті дні, — що перетворюються нарешті у цілу повість...

* * *

Лаврентій Іванович Чепухрилов, рівно о 12 ночі, на 10 січня 1919 року став партійцем. Як це трапилося, — не міг навіть собі пригадати.

Приблизно: — був голодний рік, він, Чепухрилов, міняв барахло на хліб, а коли така спекуляція набридла, — він пішов до війська і дістав партквитка.

Безперечно, — тоді не до Чепухрилових було — і він якимось чином швидко став завпродчастиною.

Перебуваючи на однім місці, — Лаврентій Іванович ретельно став до роботи.

Не важно, що червоноармійці пили чай без сахару, а хліб піском тріщав на зубах, — завпродчастиною почував себе добре, а як місцевий спекулянт увечері віз сахар до міста, — він говорив:

— Гляди, не піймайся!

Спекулянт:

— Хіба вперше, не таке було! — і посміхаючись, — брезентом накривав мішки.

Чепухрилов..., але, щоб не виникло скандалу і всі звпродчастинами республіки не апелювали до нашої громадянської гідності, — скажемо, — що наш герой був виїмковим явищем, паразитом на тлі здорового організму.

Він, перебуваючи у глухій містечку, зразу ж почув у собі порожнечу, прогалину у своїй душі. Перед ним стояло щось страшне й таємниче, що своєю присутністю тільки псувало настрої і відбивалося у скронях болючим боєм.

Але на зміну негоди, — завжди ясне і веселе сонце.

Так і з Чепухриловим. Блукаючи темними вулицями, — нарешті надібав те, чого йому так бракувало.

Це була Ріта.

Донька бувшого директора, вродлива, як лялька, — затуркана гарматними пострілами і неминучим голодом, — вона в одну ніч віддалася „завпродчастиною“.

При цьому, у них виник перший скандал.

Чепухрилов:

— Ти говорила, — що дівчина?!

Ріта:

— Ну - да.

Він:

— А це що?

Вона:

— Ти міг помилитися.

Хоча й не вірив їй Чепухрилов, але все ж таки, скрутивши цигарку, — сказав:

— Ну, це ерунда!

І потекли їхні солодкі, мрійні дні.

„Завпродчастиною“ — був надзвичайно шляхетною людиною. Він припустити не міг, щоб його Ріта жувала своїми блискучими зубами чорний хліб.

А той спекулянт!

Ах, цей мерзотник! Він привозив такі прекрасні пляшечки з духами, рукавички з чийхсь ніжних рук і пахуче, як вечір літній, — мило.

Тепер у блок-ноті Лаврентія Івановича стояло:

— Сахару 1½ пуд., — духи.

— Борошно 8 пуд., — мило, панчішки.

— Картопля, — мішок, — пудра.

Кудись, за пострілами гарматними ішли і рвалися нещадно сірі дні.

Часто з вікна бачила Ріта, — як на тин схилявся зомлілий червоноармієць, витягав окраєць хліба і скрививши лице своє у плач, — знову ховав у кешеню окрайця.

Деся далеко, мов останнє зідхання покійника, — чувся фронт.

А коли остання гармата змовкла, — Чепухрилов прибув до міста на посаду, оселившись у покоях якогось фабриканта.

Знову у них виник скандал.

Оздоблюючи кімнати, Ріта почепила у куточку образ спасителя.

А Лаврентій Іванович якось винувато:

— А не того? Я ж...

— Партієць? — посміхнулася Ріта. — Дрібниця. Хіба мистецька річ входить у політику? Це образ, зроблений рукою Рафаеля!

Він погодився нарешті, зауваживши:

— Ну, коли Рафаель то нехай, — а якби хто інший...

Через деякий час, — виник новий скандал.

Одного разу, присунувшись близько до свого чоловіка, — Ріта сказала:

— Я вступаю до вищої школи. Як ти?

Чепухрилов, повернувши пучкою у вусі:

— Якось воно... у нас же діти підуть, клопоти...

На це Ріта мовчки схилила голову, роздумливо промовивши:

— Діти...

І це слово якось неприємно вразило Лаврентія Івановича. Йому здалося,— що він почув останнє бажання умираючого товариша, або десь насуває гроза, що своєю силою страшною зараз зімне і знищить прекрасний краєвид,— або зламне молоду берізку над кручею.

Він нічого не відповів, тільки боляче укусив себе за пучку.

Але ця неприємність швидко розвіялася.

Ріта весело обняла Чепухрилова, поцілувала його в лоб,— по дитячому скрикнувши:

— Що, може чай пити будемо?

* * *

Так ішли дні.

Десь з виконкому чувся годинник і робилося чомусь самотньо й сумно. Але тільки тоді, коли бив годинник.

Лаврентій Іванович ходив на посаду, приносив тоді шоколад і цілував свою Ріту нижче плеча, де була жартовлива, підцьковуюча родимка.

А Ріта весь день грала на гітарі, мастила повне тіло своє одяголом, інколи,— і завжди тоді, коли на небі збирається грозова хмара, брала скриньку, що стояла в головах її постелі, одчиняла її і сповнивши очі свої сльозами,— витягала звідти маленьку, дитячу сорочечку.

Ах, ця сорочечка!

Вона така ніжна, мов те павутиння прозоре, коли осінь терпка золотить свої холодні хмарки.

Ріта тулить до грудей своїх сорочечку і віддається думам своїм.

Ах, ця сорочечка!

Нащо вона колує рану на серці? Вона нагадує веселі, так недавно минулі дні.

Бачить Ріта перед собою першого чоловіка свого, що десь пішов офіцером і немов поглинула його безвість. Бачить маленьку доню свою, що на віки похована у холодних снігах Росії.

Ріта зачинає скриньку, бере гітару і своїми пучками білими зриває журний, так подібний на чоло засмученої матери,— акорд.

Увечорі приходив веселий Лаврентій Іванович.

* * *

Хто зна, до чого б докотилися дні. Невідомо, чим могли розквітнути осінні ранки,— коли б одного разу не прибіг Лаврентій Іванович блідий, як смерть, з великими, переляканими очима.

Не зачинаючи дверей,— упав на канапу, хрипко промовивши:

— Води...

Ріта подала шклянку.

Лаврентій Іванович пив, заплющивши очі, тоді якось розбито й розпачливо скрикнув:

— Чуєш? Мене з партії вигнали... як паршиву суку вигнали!

Знову посунувся головою на подушку, руками змахнув і здушено, захиляючись — заплакав.

Була ніч пронизливо сумна й гнітюча.

Чепухрилов палив цигарки, з розпукою поглядаючи на Ріту, що сонне лице своє підперла білою, повною рукою.

* * *

І лопнула остання струна на щербатій, родинній бандурі.

* * *

Чепухрилов десь бігав за посадою, Ріта кусала нігті і, — ніби на помсту, подавала йому холодний, смердючий обід.

Тепер уже він не цілував те місце, де жартовлива родимка, мовчки лягав спати, спиною повернувшись до Ріти.

Так жовтий лист одсовується од свого зеленого сусіда, щоб потім упасти і зогнити зовсім.

Одного разу шумно влетів у кімнату, з пакунком під рукою, — Лаврентій Іванович.

Ріта підійшла і поцілувала його в лоб.

На столі з'явився шоколад, дві пляшечки духів і велике, коштовне кашне.

— Посада єсть, Ріто! — жартовливо сказав Чепухрилов і по-давньому, — губами притулився до неї, нижче плеча.

Тепер що-дня він ходить на посаду.

Але суворий час наклав на нього своє глибоке, немилосердне тавро.

Не той уже Лаврентій Іванович.

Молодий, кучерявий „завпродчастиною“, — як день до ночі, — з теперішнім Чепухриловим.

Там, де колись була пишна борода й вуси, — щось подібне до мізерних останків пір'я на вискубленій птиці. Колись великі, світлі очі, — перетворилися у якісь дірочки, звідки течуть в'їдливі, солоні сльози.

Словом, — не той уже Лаврентій Іванович. Життя знівечило його й стоптало, як топче людина свою смердючу, брудну онучу.

Він мало уже й говорив. Навіть звук рухами своїми нагадувати, — чи обід готовий; — або, — чи можна білизну змінити, бо уже з місяць, от...

У канцелярії сидів, як той автомат, не встрявав ні з ким у бачки. Ніби ніщо його не цікавило й не хвилювало.

Навіть тоді, як упала без пам'яті машиністка і всі підбігли до неї з допомогою, — навіть тоді Лаврентій Іванович не одірвав очей своїх од книги з числами, ніби вони крили у собі щось таємниче й велике.

* * *

А Ріта знову мастила одеколоном тіло своє, що перетворитися могло нарешті у аптечний відділ парфуми.

Часто до неї заходив молодий чоловік, замикалися вони обоє в кімнати, щось між собою шепотіли, тоді реготалися весело й безжурно,

Хто знає, з чого вони сміялися?

Справа в тому, що тепер Ріта не пропускала жадної газети, жадної політичної книжки, — щоб не зробити з неї конспекта.

Часто говорила Лаврентію Івановичу:

— Знаєш, я вступаю до партії!?

Він тоді насуплено говорив:

— А далі?

— Далі? — зам'ялася Ріта. — Що далі?

— Діло твоє! — уже байдуже говорив Лаврентій Іванович, лягаючи спати.

На цьому й скінчилося.

Тільки одного разу він запитав її, і то якось обережно:

— Що за людина до тебе ходить? По справах, ну - да?

— Ну - да, — зашарившись мовила Ріта і почула, як він глибоко й тужно зідхнув.

* * *

Ріта робила колосальні успіхи в політиці.

До неї ходив молодий чоловік, читали „Капітал“ Маркса і завзято говорили про китайські події.

Потому шепотіли тихо й здавлено.

Такі „політичні“ лекції нарешті перейшли у трагедію Лаврентія Івановича, але це потім.

Поки що Ріта була вщерть переповнена „духом Локарно“, страйком в Англії, опозицією, китайськими подіями, та іншим світовим непорозумінням.

А як стомлений Чепухрилов сідав обідати, вона починала говорити про бенкет Мусоліні і захоплено, ніби це її торкалося особисто, — зупинялася на опозиції.

Як справа доходила до Троцького, — Лаврентій Іванович перестав жувати, строго дивився на неї, таємниче зауважуючи:

— Дрян'я читаєш. Ти не того...

А вона говорила, підперши долонями лице своє.

Лягав спати Чепухрилов, вдягався ковдрою, — все ж таки чув, — як Зінов'єв говорив про те, а Троцький зовсім про інше.

І холодний піт виступав на його тілі. Висував тоді голову, безсило прохав:

— Голубко, нехай ще завтра.

А вночі снівся страшний сон Лаврентію Івановичу. Ніби його кладуть на гарячого примуса і старанно печуть йому тіло. З темряви десь виходить веселий Троцький і похитуючи головою, запитує:

— Ну, як, тепло? Така опозиція...

На ранок косило очі Чепухрилову, а в ушах стояв дивовижний, мов над покійником, — дзвін.

* * *

Ріта до того дошкулила його своїми балачками з політики, — що він не на жарт став думати, яким чином йому не збожеволіти.

Дунав у канцелярії, дунав ідучи до дому, словом використовував кожну хвилину на таку важливу, серйозну справу.

Нарешті винайшов таки спосіб урятуватися од Ріти.

Брав з канцелярії якісь папери і сідаючи обідати, — розкладав їх перед собою, ніби уважно переглядаючи.

Ріта спершу одсовувала папери, а коли він злістно кинув:

— Може й посаду геть? — вона була остаточно переможена.

Тепер частіше заходив до неї молодий чоловік, замикалися вони в кімнаті і серйозно віддавалися політиці.

Ім не міг перешкоджати Чепухрилов. Він у канцелярії старанно виводив літери, всією шкурою почуваючи, що кожна літера втілює в собі копійку з його місячного заробітку.

* * *

На цьому могло б і закінчитися.

Ріта спеціалізувалася б у політиці, Чепухрилов уночі спав, а ранком ходив би на посаду.

Але доля має свою хибу. Вона людині на кожному кроці ставить стовпчика, офіра таких жартів падає, забувається, або калічиться на завжди.

Доля пожартувала і в родині Чепухрилова.

Сталося так: —

Був прекрасний, сонячний день.

Ріта сиділа за столом і випадково помітила, як зі стелі на підлогу спускався павук.

Безперечно, місяць назад, — вона надала б цьому великого значіння, — а саме: — буде несподівана звістка, або ж бажаний гість.

Тепер, проковтнувши таку силу „політики“, — вона тільки посміхнулася і байдуже глянула у вікно.

Унизу прошумів трамвай. На розі, мов дамка на шаховій дошці, — непорушно стояв вартовий.

Несподівано, Ріту опанував неспокій, якась тривога невідома налила жили.

Чомусь глянула на ріг вулиці, де зупиняються трамваї, тоді схопила хусточку, накинула на голову, — швидко вискочивши з кімнати.

Вона сама не знала, що її тягне на вулицю, але мусіла бігти.

Тоді уже тихше пішла, пильно вдивляючися у постать чоловіка, що нерухомо чекав трамваю.

Ця постать так нагадувала їй... ні, ця постать безумовно...

Ріта, піднявши руки підбігла до чоловіка, скрикнувши, — упала йому на груди.

Чоловік, упустивши з рук корзиночку, — охопив її руками, здивовано запитавши:

— Ріта?

Ну, й... не було сліз, — (сльози zostалися десь у горлі), — тільки одійшли вони у бік вулиці, довго дивилися одне одному в очі, потім тихою ходою пішли до скверика.

Сіли на лавочку.

Балачок не було. Слова ніяк не зупинялися на губах.

А може вони й говорили щось, тільки ніхто не міг уловити їх голосу.

Над вечір Ріта знову повисла на шиї чоловічини і тиху сльозу своєю згубила на його щіці.

— Так що, ти... завтра...

— Я піду! — майже скрикнула Ріта і поспішаючи пішла додому. У кімнаті запалила світло, на підлогу розгорнула ковдру, накладаючи на неї свої необхідні речі.

Швидко після цього прийшов Лаврентій Іванович.

Наслідки його приходу їм відомі.

Тепер ворочуються вони обое з боку на бік і кожна хвилина їм виростає у вічність.

Ранком... — але з цього ранку подія приймає трагічного відтінку, виростає у необсяжну величність і йде швидким, кінематографічним темпом.

* * *

Ледве світ, — Чепухрилов піднявся, схопив палятурки і не вмивавшись, — пішов на посаду.

У канцелярії служник заспано вимивав підлогу.

Коли у дверях зупинився Лаврентій Іванович, — служник підняв голову, байдуже оглянув його з ніг до голови і знову, вимиваючи підлогу, — бовкнув:

— Рано. Нелегка підняла з постели. Умитися б краще.

Лаврентій Іванович мовчки повернувся, вийшов на вулицю з наміром проблукати до того часу, як увесь канцелярський люд буде сходитися на посади.

* * *

А Ріта, почувши, як рипнули двері, — похапцем накинула на себе хустку, написала записку і постукавши у коридорі до приятельки, сказала:

— Голубко моя, однеси записку, адреса тут...

Приятелька, молода жінка, сіла на звозика, поїхала до білого готелю „Турція“.

Там ще спали.

У кімнаті № 25, — нервово палив цигарки чоловік, часто позираючи на годинника.

Він, як це помітно було, був у крайньому хвилюванні. Здавалося, кожна хвилина його мучила, кожен удар годинника корчив йому лице страшною мукою.

В цей час до дверей підходила молода жінка, з запискою в руках.

Лишімо її на час у коридорі, а самі повернімося до чоловічини, що зараз почуває себе, як на розпаленому залізі. Екскурс у минуле:

— Василь Лозовський, одягши офіцерський мундир і білу квітку на груди, — пішов на південь України з розбитим генеральським військом.

Історія в той час ішла таким швидким кроком, було так багато різних неприємностей, — що Лозовський не пам'ятав, як опинився

в Одесі, як великі кораблі забирали залякану революцією публіку і везли за кордон.

Сам Лозовський остався в Одесі.

На це була серйозна причина.

Його, як офіцера, — посилали у розвідку. Це було божевілья просто, або глузування з нього, як з людини.

Він так і сказав генералові.

Генерал, пильно глянувши йому в очі, — спершу посунувся у крісло, потому, схопившись, — з розмаху ударив Лозовського по лиці.

— Як смієш? Пороть вас треба! — кричав генерал, насуваючи на знівченого Лозовського.

Лозовський вийшов на вулицю, пішов у дальній куток міста, а увечері здер з себе погони й квітку білу з грудей.

Йому стало противно.

Хіба він був грабіжником, або хіба він пішов у біле військо за для авантури?

Його честь, як дворянина, — не могла дозволити, щоб величезна Росія згоріла в огні революції. Тільки й усього.

Лозовський був чесним, одвертим ворогом більшовиків. Він пишався цим.

Справді: — хіба заслуговує якоїсь поваги дрібний, подлий ворог історичних подій, — що ховається по закутках і лише з-за рогу, у спину стріляє свого супротивника?

Так Лозовський остався в Одесі.

Бачив, як важкі кораблі одвозили тих, що сміливо витримували удари генеральської руки, бачив, як на палубах метушилися люди і стало чомусь смішно.

„Просто комедія!“ — думав він, лягаючи на ніч у темних проїздах.

Чув, як десь гули гармати.

Ранком він побачив на вулицях стомлених більшовиків.

Одного разу, сидючи у розбитому ресторані і проглядаючи уже радянську газету, — йому згадалося лице його...

Ні, це просто сон!

Лозовського кинуло в піт. Стало тяжко дихати.

Ні разу за весь час не згадувалося...

Ще ні!

Зім'явши газету, — вискочив на вулицю.

Рівними колонами ішло військо.

На будинках червоніли прапори.

І раптом, Лозовському стало приємно.

Було так, як увійшов він у тиху долину, що пишно розцвітала квітками.

Головне, перед ним стояла його весела, ніжна...

Захопило дух. Ладен був обняти першого червоноармійця, крикнути йому на вухо:

— Ах, ти ж, мерзотнику мій любий! — і цілувати без кінця оце суворе, зашкарубле лице.

Не будемо дивуватися такому різкому переходові його думок і поглядів. Він уже давно передумав, зважив точно увесь тодішній день.

А цей спомин...

Краще довідаємося, що саме пригадав Лозовський.

Він згадав свою молоду дружину, — Ріту.

До деталів з'явився той день у Москві, коли вони прощалися, — не навіки.

Бо греміла його шабля, а вулицями ревли англійські танки.

Пройшло чимало часу, після Одеси.

Лозовський прибув до Києва, голову свою схилив перед невблаганною історією, і, як завжди буває, — дістав посаду мізерну, агентом по купуванню картоплі для „Нархарч'у“.

Учора мусів поїхати на провінцію.

Чекав трамваю і зустрів свою...

Ні, доля, — мов суворий, з веселою посмішкою, — батько.

Цілком випадково, зовсім навіть не думаючи, — зустрів Ріту.

Це була не мрія, а сама дійсність.

І от, тепер нервово поглядає на годинника, трохи лякаючися, чому не приходять Ріта.

Постукано у двері.

— Увійдіть! — було сказано машинально, з радісним блиском в очах.

Але на порозі, замість Ріти, — стояла незнайома жінка.

— Вам лист.

Просто випив очима Лозовський ці прості, знайомі рядки.

Тоді, за жінкою причинивши двері, — став похапцем одягатися.

* * *

В цей час, майже в цю хвилину, — з Лаврентієм Івановичем щось сталося незвичайне. Невідома тривога опанувала цілу його істоту, — що вилилося приблизно у таких формах: — то він, замість чорного чорнила, — брав червоне; або замість слова у розрахунковій книзі, — „либонь“, — замість цього слова, ставив, — „люблю“.

Нарешті, на здивування всієї канцелярії, — піднявся з-за столу і заклавши руки в кешені — став ходити по залі. Підійшов навіть до головного бухгалтера, і торкнувши його за рукав, — запитав:

— Із скількох блюд — ваш обід?

Бухгалтер спершу одсунувся од нього, тоді поклав ручку і пильно дивляючися Чепухрилову в очі, — порадив:

— Сідайте й пишіть. Заспокойтеся.

І Лаврентій Іванович розгублено сів за свого столика.

Здавалося, приступ тривоги минув.

Канцелярія знову наладила свою роботу.

Рівно ж о 10 годині, коли на стіні засичав і брязнув годинник, — Лаврентій Іванович, змінившись на лиці, підбіг до вішалки, де була одіж, підняв руку і скрикнувши:

— Годі мучитися! — схопив...

Ні, на цьому можна й зупинитися.

Дальша історія надто трагічна й сувора своєю правдивістю.

Лаврентій Іванович, скрикнувши не своїм голосом, схопив... — знову чорт-зна-що.

По перше: — Лаврентія Івановича було не впізнати. Замість пригнобленого, заляканого канцеляриста, мовчазного, як сама тінь, — стояв

розлютований, червонощокий мужчина, з розкуйовдженим волоссям на голові.

Він подібний був на чоловіка, що свою дружину застав з її коханцем.

І грім і сама лють, в її безмежній нестримності, — світилася у прозорих очах його.

Таким був зараз і наш герой.

Він схопив пальто своє, накинув кашкета і грюкнувши дверима побіг додому.

У канцелярії зробилося пронизливо тихо, ніби винесли покійника.

Нарешті бухгалтер, запаливши цигарку, посміхаючись, — промовив:

— З'їхав, отут! — торкнув свого лоба бухгалтерського довгою, як у п'яніста, — ручкою.

На цьому й стало.

А Чепухрилов біг, заплутуючись у полах свого пальта.

Проминувши кварталів зо два, — стишив свій хід, тоді щось подумав, — напевне: — чого справді біжу? — і підійшовши до вартового міліціонера, — запитав:

— Яка година?

У думці гвіздком стояло: — чи повернутися?

Нарешті таки знову поспішив додому.

Перед будинком своїм став, як укопаний. Очі йому стали злякані і великі.

Він прямо перед собою побачив...

Ах, чого він пішов з канцелярії? Нащо тривога так схоплює людину і веде на край погибелі?

Тривога, мов поводитир лютий. Веде за руку сліпця, становить його над кручею і посміхаючись, — пхає його у спину.

І падає сліпець, хапається руками за кущики, тоді розбивається об камінь в кров.

А звернувшись, схиливши голову, — прислухається, — чи буде останній, розпачливий крик?

І немає крику, не чути з темного провалля зойку болючого, тільки ворон чорний робить круги свої над мертвим тілом.

В час нашої глибокої роздуми, — Лаврентій Іванович нерухомо стояв на вулиці, бачив Ріту свою з великим вузлом під рукою, бачив, як вона сідала на звощика і аж тоді, коли викресала коняка холодну іскру, — він затрипотів усім тілом своїм.

Затрипотів, змахнув руками — важко упавши на камінь.

* * *

Ріта все це бачила. Їй навіть стало жаль Лаврентія Івановича, але рука сама, мимоволі торкнула звощика, а губи склалися в слово:

— Поганяй швидче.

Біля проїзду готеля „Турція“ — стояв Лозовський.

Без балачок, без зайвих рухів сіли вони обоє у трамвай, що рушав до станції.

У вагоні вже швидкого поїзду, Лозовський тихо запитав:

— Бачила його?

— Упав, без пам'яті! — сказала Ріта і перед нею в уяві зупинився Лаврентій Іванович, коли упав, змахнувши руками.

І зробилося їй чомусь сумно, тоскно. Здавалося, вона зробила якийсь злочин, або образила маленьку дівчинку, що загубилася у тлумі.

Вона поклала руку свою на коліно Лозовському, тихо вичавивши з ока важку сльозу.

Вагон хитався, у вікнах соталися телеграфні стовби, ніби неслись вони кудись далеко, сповіщаючи неznані краї, — про людське щастя, рожеве, як пелюстка з троянди, — або горе незаховане, гірке, як полинь.

Поїзд урізався у густий, темний ліс.

* * *

Так минають дні, — як шумно торохтять колеса під вагоном.

Прислухаєшся до цього шуму залізного, стулиш очі свої, голову покладеш на коліна.

А колеса торохтять, вицокують щось велике й таємне, як сам сон.

Страшно сидіти у вагоні самотньому. Здається, — величезна, залізна труна мчить кудись твоє тіло живе і не маєш сили вирватися звідти.

А колеса торохтять, торохтять.

Минають степи зелені й сумні своєю порожнечою; за степами, — темний ліс совиным криком душу людську ріже, пахне давньою казкою, синім світом очі сліпить.

А колеса...

Ну їх, до чорта, ці колеса.

Ми за їхніми шпичками згубили героя нашого, Чепухрилова, що zostався лежати непритомний на камені.

* * *

В той момент, як він простягся на пішоході, сусідні звощики підбігли до нього, схопили на руки, принесли води, намагаючись краплями улити у його туго зціплений рот.

Нарешті, лупнув очима Чепухрилов, випростався на ноги, намагаючись побігти вулицею.

Але його не пускали звощики.

— Очуняй, брат, рано ще! — говорили вони, з жалю хитаючи головами.

Лаврентій Іванович пручався.

— Жінку... верну... пустіть! — рвав несвідомо слова.

Його уперто не хотіли пускати.

І аж тоді, коли він розповів їм, — що жінка кудись поїхала, кинувши його, — звощики, зареگотавшись, — розступилися.

— Біжи. Лови вітра в полі. За таким ка-зна-щом — бити голову.

І знову байдуже посідали на свої передки.

Лаврентій Іванович, не розбираючись, куди ноги несуть, — біг.

Засапавшись, — підбіг до міліціонера.

— Не бачили? Втекла?

Міліціонер засміявся просто йому в лице.

— Голова твоя втекла? — сказав він. — Толком говори.

Але Чепухрилов був уже далеко.

Запитував у чистильників чобіт, підбігав до перекупок, нарешті, зовсім знесилившись, — став у великий роздумі.

Напевно думав:—

Між іншим, його думку можна поставити в анкетному розпорядку.

а) Ріта молода, — значить сидить десь у кафе.

б) Вона, напевно, з якимось мужчиною, — значить гуляє на березі річки.

в) Вона любить кіно, — але ж ще не вечір.

г) Ріта, — але цього не може бути!

д) Ріта сіла на поїзд з якимось нахабою і втекла з ним жити.

На останньому зупинившись, — Лаврентій Іванович скочив на звозика, покотивши до станції.

Там довідався, що поїзд пішов 10 хвилин назад.

А може вона й не думала їхати?

Підходив до кожного носія, чемно запитував: — чи не бачили жінчини молоді, чорнявої, з вузликом під рукою?

Справді, вияснилося, що така проходила, сідала у вагон з якимось мужчиною.

Лаврентій Іванович, почувши, що його Ріта з мужчиною, — раптом присів, лице йому стало зеленкувато-синє, очі спершу заплющилися, тоді стали великі й пронизливо світлі.

Мовчки пішов додому, замкнувся у кімнаті і аж тоді пішов на посаду, — коли на душі стало порожньо й спокійно, як на блискучій, ранковій воді.

Сів за свого столика, умочив перо в чорнило, розгорнув книгу.

Літери рівні звично рука виводить, у голові формули на „Дебет“, „Кредит“.

О 12 б'є годинник. Час спочинку. Служниця підносить чай.

Лаврентій Іванович раптом почув над собою:

— Ну - с, як ваші справи?

У канцелярії посміхнулися якось іржаво і зле. Так здалося Чепухрилову.

Він, не торкнувши чаю, — продовжував писати.

Умокнувши у червоне чорнило ручку і глянувши на перо, — йому лице зблідло, рука задрижала.

— Кров! — скрикнув Лаврентій Іванович, показуючи на світ велику, червону краплю чорнила, що важко звисала з пера.

Машиністка, якій завжди ставало погано після якоїсь неприємності, — упала без пам'яті на підлогу. Служниця пустила підноса з порожніми шклянками. Головбух grimнув басом:

— Дурень! — на Чепухрилова.

Але його вже не було.

Він біг додому, спітніло, задихаючися, пригадуючи щось дуже важливе.

Дома, прочинивши двері, — став розглядати кімнату.

Порожньо й сумно, ніби після великого, буйного бенкету.

Тоді підняв ногу Лаврентій Іванович і з усієї сили ударив чоботом маленького кота, що ніжно вилазив до нього з-під канапи.

Котик одскочив у куток, жалібно застогнавши.

А в голові Чепухрилова стояв якийсь галас, метушня. Він бігав по кімнаті, мов затравлений звір у клітці і аж тоді опам'ятався, коли на собі помітив тоскний погляд Спасителя, — що в кутку.

Забитий котик ледве ворухив своїм хвостом, — бачив Лаврентій Іванович.

І тут трапилося щось несподіване.

Лаврентій Іванович довго дивився в куток, на образ, — тоді зціпивши зуби, підняв кулака і з розгону ударив ним у лице спасителя.

— Морда! — скрикнув він і ще дужче ударив кулаком в образ.

Тоді глянув на свою закривавлену руку і присівши на підлогу, — роздумливо промовив:

— Чорнило.

Думки його трохи постояли над мертвим трупом кота, тоді плавно посунулися через шибки у темне місто, де тлум людський, повний, як квітка ранком, — розмінює себе, — мов лихвар гроші свої міняє — на дрібні, заяложені монетки.

М. ШЕРЕМЕТ

ГАВАНЬ

Сьогодні одійшов останній пароплав
І двері холод зачинив у гавань.
Немов гусей табун хто перегнав,
З озер далеких на затишний став,—
Зійшлися тут на зиму пароплави.

А день сьогодні випав! Теплий день,
І пароплавам тільки б погуляти,
Бо і не згледитися, зима прийде,
Чоло нахмуривши своє бліде,
Тоді нікуди вже не смій рушати!

Гай-гай! А що воно чорніє там,
Аж ген на обрії яснім, далекім?..
То баржі йдуть у гості до киян,
Пливуть повільно, як і слід гостям,
Пливуть ключем неначе ті лелеки.

Пристали. Кинуто вподовж містки,
Привезли яблука золотобокі,
На почорнілій баржі і тримкій
Перекупки счинили шум такий,
Як на базарі,— на воді... морока!

А ввечорі старі тут гріють чай,
І ночі тишу стережуть, ні шелест!
На молодих бурлаків не чекай,
Десь у кіно гуляють; так і знай
Придуть удосвіта сюди веселі.

Київ

О. СОРОКА

* * *

Драматично - настроена дівчина
Випадково мені посміхнулася —
На панелях лежав ридикюль
І синіла хвилясто хустка.

Й я нагнувсь обережно і ввічливо,
Погляд, знаєте, часом примушує...
— Дуже вдячна, почувалася річ,
Добру має товариш душу...

Так... нічого, сказав я невлучно їй —
У житті є багато цікавого,
Та трапляються також і дні,
Коли люди, як сонні гави...

И драматично - настроена дівчина,
Мов акторка на це засміялася —
— Вірю, друже, що мій ридикюль
Більш цікавить людей, ніж я вас...

А. ОЛИНИК

КОМСОМОЛКА

Під очима сині смуги,
А в очах огні.
Цілували тебе хуги,
Пригортали дні.

Тебе няньчив вітер дикий,
А співали люль
Полохливії осики
Й свист ворожих куль.

Полиняв кашкет, як осінь,
Кожанка стара.
Не ростуть у тебе коси —
Заміж не пора.

Все не знає відпочинку:
Збори та книжки.
Радо слухають Маринку
Діти і жінки.

Відпочиньмо. Завтра свято.
Ні, мерщій ходім.
В грудях крові так багато
А на грудях КІМ.

Н. ЩЕРБИНА

ОСІНЬ

Знову осінь жовтокрила,
знову милі, тихі дні.
Жовті зорі на блакиті,
жовті зорі золоті!

Сад синіє в жовтолисті,
наче в озері, в саду!
Журавлі вже потяглися
у країну золоту.

Степ, поля в огні прозорім,
в сивих травах бродє крук.
З неба падають їм зорі,
з неба падає: „кру - кру“.

Дикі гуси, сизі чаплі
ріжуть хмаряну кудель.
Вслід гусей шовковий качур
сірі череди веде.

Повні зернятка комори,
наче в золоті стоять.
Буде, буде хлопцям гонор, —
в чистих штанях козирають!..

Гай скида зелену одіж
і під ноги стеле дим...
Гей, куди ти, небо, котиш
перстеньочок золотий?

Я котю, котю за обрій,
там, де літо лопотить
і в небесну, синю торбу
злотний рій комах летить.

Я до вас іще прибуду,
(слово сонечко взяло)
Як струмки степи розбудять
І розбуркають село.

Знову бризну саявом-злотом,
села й ріки окроплю...
І по полю дрібним кроком
спішно бігатиме плуг.

Зацвіте земля, заб'ється...
праця, гомін і пісні!..
Отоді задзвонять клевця,
задзвенить сапа в руці!!

.
Знову осінь жовтокрила,
знову милі, тихі дні.
Жовті зорі на блакиті,
жовті зорі золоті!

ДМИТРО ТАСЬ

АПСНИ

(Шкіц)

Напосіла невиразна печаль на кімнату, липуча й тяглиста, як бабине літо. А через ту тяглистість уколе й пониже неспокій, тоді душно й місця немає. На кімнату так: дубова шафа з виточеними гронами та листям — вона напосідає незграбна й запорошена. Від її рогів очкастий павук снує тенета. Ліжко — під грубу залізне. За ліжком колиска. Стіл деревляний під вікном. Вікно. Воно чотирьохкутником прорубленим у простір завжди народжує неясний день та стирає хворобливі присмерки вечорами. Оленка протирає його, мила, вставляє подвійні рями. Вона лаяла, що накидав під вікно багато недокурків:

— Хто прибиратиме?

А Діодор мовчав. Він через її плече дивився в далечінь. І погляд його слався над зомліле гарбузиння, над оголені верби, що край рудки — туди, де млин, як поранений птах, зняв скалічене догори крило. І такий він на осінньому тлі, ніби сепія. І ще — ніби деталь японського пано.

Коли Оленка закінчила з вікном, він ще дивився. Крізь подвійну раму цей тужний задумливий краєвид ще більше до пано скидався. І тоді відчулося, що ціле життя шиється на тло, що кожна думка, кожен рух є втілення реальної творчості, що заносить слід свій на світове шитво.

— Дорю, що ти думаєш?

Він здригнувся з несподіванки. Оленка сиділа на ліжку — й дивилася на нього очима тужними й стривоженими. Сів поруч. Дивився на ню, розглядав, ніби бачив уперше, ніби два роки спільного життя в цім шкільнім домі одірвалися, як непомітна деталь. Синяві кола під очима, заламана зморшка між брів, босі ноги. Він нахилився, взяв неспішно за плечі й поцілував просто в уста. Оленка відхилилась:

— Про що ти думаєш?

Сутінки повзли в хату, мов злиднів натовп, мов обдерті жебраки й потайки ховались за роги та улоги, шкірячи в посміх звідтам свої синяві обличчя... Вони обертали кожну річ на тінь велетня, що розпливалася в рух, а рух застигав, як краплі, що зі стріхи спадають на морозі.

Сиділи мовчки. Діодор їй голову поклав на коліна, а вона свої теплі долоні йому на щок. Від неї тепло було й тривогу ніби вколювало.

Так сиділи вони тієї осені — рівно два роки тому, коли в хаті не було колиски. Тоді десь розказував зі шпари своє цвіркун, а з болотняної рудки тяглися пахощі тлінного життя. Тоді світляна дорога,

осяяна осіннім сонцем, стелила їм шлях на схід. Оця верба, покалічена осіннім спогляданням, була реальна мрія. Вони пізнали одне одного й думали, що до краю. Вони вірили в свою примітивну силу...

— Дорю, коли нам гроші платитимуть?

Вона промовила це тихо, майже пошепки, але ці слова зірвали його з такої стрімчастої високости, що він здригнувся. Одкинув рішучим рухом чуба й пройшовся по кімнаті. Він не відповів, бо заплакав тоненько й тягисто Васильок.

Оленка міняла пелюшки, а далі, поклавши пискляве й тепле на ліжку, засвічувала каганця, що ніяк горіти не хотів. Гнучка береза кощавими бусами — цілим разком — ударила в шибу, вітер засвистів у димарі.

— Васильку! — підійшов до ліжка. Довго дивився в блакитні оченята опецькуватої дитини. І так глибоко було на душі — що це твій відбиток.

Посміхнувся й вийшов.

Тихо було на селі. Тільки вітер зривався в нестямі й ганяв покручену вовну роздертих хмар.

Учора вернув із округи. Друга комісія констатувала сухоти — посилають на курорт. Для кого це потрібно? Але в душі прослалися широкі краєвиди, де море під гори стеле зелену мудрість невідомих просторів, де можливість прагнути вперед, де світовий корабель проти вітру напинає свої пружні вітрила...

Коли Оленці сказав, вона зраділа:

— Ти видужаєш. Ти будеш, ти мусиш бути дужий. Для мене, для Василька.

Мовчав і бачив широкі синяві круговиди.

* * *

Це пригадалось не окремими місцями, але закінченим полотном. Пригадав, як хлібним ножем розрізав свій останній етюд — млин ніби з японського пано. І тоді, поставивши поруч себе чемодана, замилювався з пейзажу.

Перед ним з твердо-сірого каменю здіймався стрімчастий мур, що лягав широкою тінню на безмірно синє тло моря, а сонце сіло за мур той, роздаючи навколо золоту корону свого гарячого проміння.

Ліворуч купчились гори. Знизу довічна зелень лягала їм у зморшки темними плямами, а геть вище, геть далі, вони свої мудрі думи тулили в біле хутро зимного снігу. Сірий мур колись слугував на палац якогось герцога. Тепер це була санаторія. Саме як Діодор стояв перед муром, розглядаючи чудову обробку його вічно-живих прикрас, з-за брами, з-за білої вивіски з червоними літерами раз-по-раз залунали удари по рейці, що нагадували згуки дикого гонгу в гарячих степах дужих кочовників. То кликали хворих на вечерю...

Глянув ще раз на сірооке море, що по його безмежних просторах виринали марева роздертих полотен і вшухали сполохані фарби музичними акордами... Глянув тривожно, мов спійманий птах. Далі, хапаючись, як злодій, витяг із шкіряного гамана на чотири складений папірець і пальцями, що тремтіли, розідрав — раз, раз і ще двічі.

Вітрець, запашний та лагідний, підхопив, мов прозорі метелики, білі клаптики і граючи ними в промінню вечірнього сонця, погнав офіру південному морю.

Легко зробилося так, як тоді, коли розрізав вітряка. Ніби зачарованим ножем, одрізав тінь свою у місячну ніч. Вона більше не тягтиметься за його стомленим тілом, відтягаючи душу до вчорашніх днів.

Ішов дорогою. Ліворуч кам'яниста скеля нависала дикими заломами, — праворуч вечірнє море розіслало спокійні води. І в них була таємниця віків. Дорога брукована й цупка, виляса спіралями, мов біла стрічка за вітром. Час від часу пролітали зі свистом закурені автомобілі, ліниво тягли свої гарби незграбні й помучені буйволи, а галасливі абхазці, розмахуючи довгими руками, викрикували незрозумілі слова, кутоваті й крикливі, мов нічні птахи.

Коли ніч закутала у вохке простирало гарячу землю, вщухло скрізь.

Тільки море десь плескало, промиваючи в піні, поліруючи плескуваті кам'янці та геть на далеких узгір'ях, мов немовлята, плакали голодні шакали. Зрештою тіло стомилося. Кожен м'яз тремтів, немов під електричним током, а коліна чим раз частіше підгиналися. Тоді Діодор зупинився. Розіслав пальто й, поклавши чемодана під голову, ліг горілиць, погляд утопивши в безмірне шатро, що на ньому спижові туркені гнучкими руками гаптували килими на намета могутнішому з султанів і ватажків.

Сон був важкий, як нависла скеля, й вимірив не мав, як чорний окіян. У ньому виблискували живі фарби й розбивалися скалками акордів. Десь із гірської глибини виглядало чуле чоло, а з-під нього мружились довгасті очі смуглявої вірменки й зір її був потойсвітній, що кликав у віки...

Ранок прийшов ясною зморою й відразу розпрозорив неясність. Море казало довічні казання, а гори встромили шпилі свої в патлаті хмари. Там, де вперед, у долині вкритій серпанком туману, прокидалося гірське селище, метушилося воно, валувало собаками.

Пішов туди...

* * *

Сонце вже десь зійшло. Але Гудаути ще не бачили сонця, — воно з-за східної гори кидало в глибіню спокійного неба гострі шпилі ясної корони.

Гудаути — селище кольорове й шумливе. Азіятська глибіню, європейське сміття...

Що ближче Діодор підходив до базарного майдану, гамір суперечок та сміху ставав яскравіший. Перед брудним духаном, де смугляві люди, з башликами замість шапок, однотонно й похило пересували чорні платівки доміна, — зібралася галаслива юрба. Вона вимахувала руками й гукала, вона нестрійно коливалася й зростала, як сніжна куля, що її вітер зірвав з верховини.

Діодор змішався з юрбою й хоча нічого не зрозумів з вигуків тих, шал гніву обійняв його душу. Посередині старенький, але кремезний абхаець кидав на всі боки іскри зі своїх запальних очей, кидав

хрипкі слова зі старечого горла, але юрба напосідала на нього й глушила криком його слова. Хтось із заду одтягав, умовляючи старого, але той одмахувався дужим рухом руки й відступати не збирався.

Тоді стрункий черновусий юнак, що стояв перед Діодором, плечем одкинув сусідніх і, кинувшись наперед, кулаком ударив у лице старого. Чорною змійкою кров побігла йому з ніздер.

Діодор скрикнув. Він почув, що йому повітря не стає, він не спам'ятався, як схопив за плече юнака, перекинув його, крикнувши йому в обличчя:

— Ти поганець! Негідник ти!

Юрба розступилась одразу. Хтось схопився за кінжала, але з іншого боку, помітивши чемодана, зауважили:

— Комісар. Портфель.

Юрба швидко розтанула.

— Я казав, що не треба, — пошепки казав старому, що мозолястим кулаком утирав кров, юнак з малярійним обличчям і переляканими очима спостерігав Діодора.

Старий не вгавав:

— Ти зміркуй, товаришу, — взяв за лікоть Діодора, точучи слово за словом поганою російською мовою свої скарги, — ти зміркуй. Я бідний. Я живу край моря. Єсть буйвіл, єсть трохи кукурудзи. Я хотів відгородитися, бо чужі буйволи мою кукурудзу їдять. Єсть люди багаті, вони кажуть — не смій! Тут дорога, щоб люди ходили, — кажуть вони. Ти зміркуй — яка на березі дорога? На березі море! Але я всіх багатих заріжу! Я всіх заріжу — хай судять!

— Але ж ти маєш дочку, — вставив юнак, — май до неї жалість. Не хочуть, не городися!

— Доволі, — обурився старий. — Що дочку? Мене душать, я заріжу, як овець!

Помовчав трохи, втираючи кров кінцями башлика.

— Але ти хороша людина. Ходімо до мене, спробуємо моє вино. Воно молоде й несолодке, але воно моє.

* * *

Терпке та іскристе вино подавала смуглява Марія. Босонога дівчина, стан якої легке платячко обтягнуло, позначивши маленькі пружні груди.

Вона долі спустила довгасті пишні вії, що під ними тремтіли швидкі оченята.

— Маєш гарну дочку! — з захватом сказав Діодор.

— Дочка й не дочка, — зідхнув старий, — пий вино. Воно не соломке, але своє.

Марія зникла, залишивши відкриті двері. Халупка старого — напівпечера: вросла в скелю над берегом і в одкриті двері видно саме море, безкрає й спокійне. Заобрійні солоні вітри лагідно пестили всі закутки злиденної хатини.

— Пий вино! Дочка й не дочка. Я ніколи не мав дітей. І жінки не мав ніколи. Марію узяв до себе — їй було три роки. У санаторії її мати померла. У Сухумі, а я був за сторожа. Умерла. Красива була.

Вірменка була. Була акторка — співала. Узяв за хазяйку Марію. Три роки мала. Мене — татко зве. Тепер має п'ятнадцять. Віддасться й буду знову сам. Хто піде жити до мене? Я бідний... Пий вино. Камбалу їж. Хто спробує камбалу, той не кине Апсни.

Іскристе й терпке вино пили, а море, крізь двері, сонячні шляхи золоті прокладало кудись у глибінь — до Царграду заморського.

— Ти гість і ти друг мій!

— Я хочу з тобою працювати...

Старий не здивувався, але глибока зморшка лягла йому межі брів.

— Апсни — нещасна країна...

Пили вино.

* * *

Діодор залишився в старого абхазця. Щільний ланцюг похмурих гір провів надійну лінію між ним та колишнім.

І от вітер має їхніми сорочками, а не по зимовому гаряче сонце пестить їхні спижові, спітнілі, порохом укриті обличчя. Звільняють землю від кам'яних пут. Натрудженими руками камінь по каменю витягають, оббивають землю, котять тее каміння та мурець з нього складають навколо. Мовчки працюють. Хіба крякне з натуги старий, чи кашлем зайдеться молодший. Лагідно море шепоче бурлацької пісні та солоний вітрець пестить їхні тіла.

Стежкою, що в'ється мов засохла гадючка між навислих куп каміння, сходить Марія. Вона на плечі несе тонкий кухоль, сповнений холодної гірської води. Вона йде струнко та легко, ніби в просторах пливе, ніби ноги її й не торкають зовсім гаряче каміння.

Усміх лягає працівникам на уста, усміх ллється по ледве помітних хвилях, усміх цілує верховини.

Спраглими вустами прилипає старий до кухля, зростається з ним у єдину кам'яну фігуру, а очі Діодора сплітаються з її очима, сплітаються на величину радисть. Радисть праці й спочинку, жагучої спеки й прохолоди.

Раптом старий одривається, передає кухоль Діодорові, широким рухом руки обіймає терен своєї праці:

— Друже, тут має бути тютюн!

Діодор стискає мозолясту руку, цілує її й сміється. Дідові? Морю?

* * *

Алеї струнких кипарисів, кошлатих пальм, червонуватих криптомерій, запашних лаврів довгастими струнами прорізають буйну зелень кедрів та різноманітних сосен, зразки яких зібрано тут з усього світу. Кам'янистим узгір'ям плазують м'ясисті кактуси, наїджуючи свої пожовклі колючки, а крислаті агави повиганяли, мов велетенські свічки, свої одинокі квіти, щоб, виплекавши плід, негайно померти...

— Вони цвітуть тільки раз на життя, Маріє?

— Раз на життя.

— Але яке це гарне життя — півстоліття збирати солодкі, п'яні соки, щоб світові дати чарівний, одинокій плід, ціле життя мати нехибну святу мету!

Вона дивиться на нього повними пестошів, повними моря очима. Різноколір зелени японської та китайської, австралійської та африканської, чилійської та парагвайської — від дебелих листів хамеопсу, до тендітних голочок ніжної хвої, творить дивний калейдоскоп відтінків та пахошів. Буйним цвітом цвітуть троянди та камелії, а перелітні пташки, до вирію простуючи, лишилися тут зимувати й сповнюють повітря голосами українських садків.

— Маріє! Це наші пташки!

— Я люблю їх...

Довгими алеями йдуть вони до контори Сухумського парку, — по насіння.

На своїй руці він чує дотик її живого плеча. На щоці своїй почуває вона його гарячий віддих.

— Біля нашої хатинки ми посадимо святу агаву!

— І чекатимем цвіту!

... Кам'янистим шляхом повертались стомлені й щасливі й час від часу озиралися. Споміж одностайних кольорів зимового пейзажу, тьманих та невиразних, на південь від міста залягла широкою смугою зелена пляма й буйною хвилею від самого моря збігала на гору, встроївши в її верховину гостроверху баню білого замку.

* * *

День згасає за днем. Холодні морозяні ночі накривали цупким простиралом спекотні, гарячі дні. Від гори за море перекочувалась розпалена сонячна куля й знову — від гори за море...

Після цілоденної праці вечір стояв лагідний і тихий.

Старий по буйвола пішов у гори, а вони гралися камінцями й спостерігали білі гребінці на безкраїх водяних просторах. Діодор вдивлявся в простори ті, його думки плуталися в них, не знаходячи спочинку в опори.

— Маріє! Я змалюю тебе!

Вона не зрозуміла.

— Я зроблю другу тебе, тобою оживлю бездушний клаптик ганчірки. Ти й море!

Він уперше розкрив свій припорошений, закинутий чемодан...

* * *

Відтоді що - вечора сідали край моря й Діодор хапливими рухами руки наносив свіжі фарби на полотно, поспішно стирав їх і знову наносив. Вона сиділа спокійно і вдивляючись у морські простори, світилася її очі. Вона мовчала, відчуючи святодійність його руки.

Потім він складав чемодана й мовчки йшов у гори. Там прислухався до казань гірських водоспадів. Спадала холодна ніч і в її таємних лабетах десь незримі плакали шакали, мов голодні немовлята.

Від часу почував себе кепсько. Дух безсилля ввійшов у тіло й отруїв душу.

День за днем минав, стершися в рівну смугу неминучих подій. Але покидали його сили. Уже не міг так зухвало повертати важезне каміння й дід не раз поспішав йому на допомогу.

Коли закінчив малювати — дивилась Марія, очі світились їй. Дивився старий довго й похмуро, а далі сказав:

— Ти заховай, а то... порошок тут. Заховай!

Потім довго дивився на Діодора й додав:

— Але ти згасаєш...

* * *

Діодор ліг у свій куток. Розпалене залізо пекло з середини всім'язи й боляче било в гарячі скроні. Сили лишали його день - від - дня.

Він думав про свою роботу — віддав їй усе. Думав про море, про довічну, неосяжну людським духом глибину, про цвітіння агави, раз на життя.

До свідомости дійшли пошепки сказані слова старого:

— Бог... Малярія...

* * *

По скелях на очах зростали жовтими свічками велетенські агави. Крислате та колюче листя своє розпинали навкруги, ламлючи скелі. Скелі падали з шумом і свистом, а вони зростали без упину. Без упину зростали, впинали жовтаві мітли квітів своїх у сталеві хмари.

Він дерся на гору, бо мав дістати бодай зернятко плоду. Гора хиталася, рушило каміння, змітаючи по дорозі все. Розбещений вітер у бурю обертався, а гори божевільно гули й стогнали.

Червона заграва насувала. Де оком кинути — агави, рушми й велетенські.

Він дерся й падав. Здіймався й дерся знову. Нараз грохотіння невимовне струсило всю гору й вона похитну...

— Страшко! — скричав Діодор і підскочив. Піт обілляв усе тіло а його термосила незнана сила.

Холодна рука лягла йому на чоло:

— Заспокойся, друже, це — шторм. Це ніч і шторм, а ти хворий трохи. Дивися на Бога!

Двері рвала буря й чорна незрима хвиля біла в них пружними грудьми страшною навали...

Глянув навколо бездумними очима й упав знову.

Знову підвівся й дерся на гору...

І знову гарячі й могутні — зростали страшні агави.

... Коли надійшов ранок, море раптом ущухло, в долині тільки, переливаючи тьмяні хвилі, мов би дівочу спідницю напинає пустун — вітрець. З-за гори бризнуло яскраве сонце. Крізь одкриті двері пахло мокрим піском.

— Маріє! — ледве чути покликав Діодор.

— Я з тобою...

— Покажи мені картину... здалеку покажи.

Вона трохи помовчала, тоді тендітними пальцями провела по його губові:

— Її більше немає...

Він раптом сів:

— Як немає?

— Не сердься — сказала й ніжно поцілувала в чоло, — не сердься, уночі тобі було дуже погано. Татко сказав, що погана картина. Він сказав, що моляться тільки на бога. Він сказав, що тебе карає й хотів спалити. Жаль стало — я плакала. А потім... потім пішла з хати й подарувала її гнівному морю.

Діодор тихо ліг, заплющив очі.

— Не діждемось плоду?

— Діждемось! скрикнула вона й цілувала його руки.

Пригадався вітряк, немов з японського пано, розрізаний хлібним ножом.

* * *

Коли ввечері прокинувся, старий сидів біля його й тихо казав:

— Апсни — нещасна країна. Апсни — країна жорстока.

— Розкажи мені про Апсни, — попросив.

— Апсни — країна горя. Вона бере свої жертви. Золото в нас під ногами, але взяти його не сміємо. Доля всміхається з гомінких гір і тікає в морські простори. Апсни. Була Росія — казав: „ти руський“. Була Грузія — казав: „ти грузин“. Апсни — Апсни! Він має свій виноград — свій вино. Він має перший тютюн, він має багато. Але Апсни — жорстокий і нещасний... Як зветься твій край?

— Україна зветься.

Вечір сутенів. Сонце сіло в море.

— Ти згасаєш, друже...

Марія хапливо вибігла з хати.

* * *

На кімнату дубова шафа з виточеними гронами й листям напосідає незграбна й запорошена. Від її рогів очкастий павук снує тенета. Вікно чотирьохкутником прорубленим у простір стирає хворобливі присмерки. Вечір.

До вікна постукали. У двері ввійшли й передали чотирьохкутник з паперу.

З Васильком на руках розірвала, й очі вдивлялись у чорні, немінучі, незмінні рядки.

— Діодор Васильевич Романюк в Гагрську санаторію не поступал.

— Ма... дай! — схопив обома ручками папірець і тяг до рота.

Напосіло невиразне на кімнату — липуче й тяглисте, як бабине літо...